

S.D.Bo'riyev
Navoiy innovatsiyalar universiteti,
Surxondaryo kampusi katta
o'qituvchisi, tarix fanlari nomzodi, dotsent

Jumayeva Maftuna Abdinazarovna
Navoiy innovatsiyalar universiteti,
Surxondaryo kampusi
tarix yo'nalishi magistri

SURXONDARYODA IRRIGATSIYA INSHOOTLARI QURILISHI VA ULARNING IQTISODIY SAMARADORLIGI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Surxondaryo viloyatida irrigatsiya inshootlari qurilishining tarixiy bosqichlari hamda ularning hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta'siri ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Sug'orish tizimlarining shakllanishi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi, suv resurslaridan oqilona foydalanish va meliorativ barqarorlik bilan uzviy bog'liqligi yoritiladi. Tadqiqot irrigatsiya infratuzilmasining iqtisodiy samaradorligini baholash orqali hududiy taraqqiyotda suv xo'jaligi tizimlarining strategik ahamiyatini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: irrigatsiya infratuzilmasi, melioratsiya tizimlari, suv resurslari boshqaruvi, iqtisodiy samaradorlik, qishloq xo'jaligi rivoji, hududiy taraqqiyot, suv xo'jaligi siyosati.

CONSTRUCTION OF IRRIGATION FACILITIES IN SURKHANDARYA AND THEIR ECONOMIC EFFICIENCY

Annotation. This article examines the historical stages of irrigation infrastructure construction in the Surkhandarya region and its impact on regional economic development based on scholarly sources. The study highlights the relationship between irrigation systems, agricultural productivity, rational water management, and land reclamation sustainability. By assessing the economic efficiency of irrigation networks, the research substantiates the strategic importance of water management infrastructure for long-term regional growth.

Keywords: irrigation infrastructure, land reclamation systems, water resource management, economic efficiency, agricultural development, regional growth, water management policy.

СТРОИТЕЛЬСТВО ИРРИГАЦИОННЫХ СООРУЖЕНИЙ В СУРХАНДАРЬЕ И ИХ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Аннотация. В статье на основе научных источников анализируются этапы строительства ирригационных сооружений в Сурхандарьинском регионе и их влияние на экономическое развитие территории. Освещается взаимосвязь формирования оросительных систем с сельскохозяйственным производством, рациональным использованием водных ресурсов и мелиоративной устойчивостью. Исследование направлено на оценку экономической эффективности ирригационной инфраструктуры и обоснование её стратегической роли в региональном развитии.

Ключевые слова: ирригационная инфраструктура, мелиоративные системы, управление водными ресурсами, экономическая эффективность, сельскохозяйственное развитие, региональный рост, водохозяйственная политика.

Kirish. XX asr davomida Markaziy Osiyo hududida, xususan Surxondaryo viloyatida irrigatsiya va melioratsiya tizimlarini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Mintaqaning tabiiy-iqlim sharoiti, qurg'oqchil landshaftlar ustunligi va qishloq xo'jaligiga tayanadigan iqtisodiy tuzilmasi sug'orish infratuzilmasini barpo etishni strategik zaruratga aylantirdi. Natijada irrigatsiya inshootlari nafaqat agrar ishlab chiqarishning moddiy asosi, balki hududiy iqtisodiy o'sishning muhim omili sifatida shakllandi.

Irrigatsiya tizimlarining rivojlanishi tarixiy jarayon sifatida ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. O'zbekiston irrigatsiya tizimi tarixining muhim bosqichlari O.K.Komilov tomonidan tahlil qilinib, 1950–1990 yillardagi suv xo'jaligi siyosati, yirik gidrotexnik inshootlar qurilishi va ularning iqtisodiy natijalari respublika miqyosida baholangan. Surxondaryo vohasidagi irrigatsiya va melioratsiya ishlari esa Sh.A.Allamuratov va U.Ch.Juraeva tadqiqotlarida hududiy kesimda yoritilib, sug'orish tarmoqlarining shakllanishi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi bilan bevosita bog'liqligi ko'rsatib berilgan.

Suv resurslaridan foydalanish masalalari N.Sh.Bobojonov hamda T.A.Abdimo'minov ishlarida tabiiy-geografik va iqtisodiy nuqtai nazardan o'rganilib, suv manbalarining hududiy taqsimoti, ulardan foydalanish samaradorligi va ekologik barqarorlik muammolari tahlil qilingan. Sho'rko'l suv omborining texnik holati bo'yicha Homidova olib borgan tadqiqotlar irrigatsiya inshootlarining ekspluatatsion barqarorligi masalasini ochib beradi. Sh.R.G'aniev hamda F.A.Gapparov va hammualliflar tomonidan yaratilgan o'quv-uslubiy ishlar suv xo'jaligi tizimlarining nazariy asoslari va texnologik xususiyatlarini tushunishda muhim metodologik tayanch vazifasini bajaradi.

So'nggi tadqiqotlarda irrigatsiya tarmoqlarining iqtisodiy samaradorligi masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. U.Safarov Surxondaryo viloyatida sug'orish tarmoqlari va ularning iqtisodiy rivojlanishdagi rolini statistik ko'rsatkichlar asosida baholab, irrigatsiya infratuzilmasi qishloq xo'jaligi mahsuldorligi va hududiy daromadlar o'sishida hal qiluvchi omil ekanini asoslaydi. Bu esa irrigatsiya inshootlarini faqat texnik tizim sifatida emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy transformatsiya mexanizmi sifatida ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, Surxondaryoda irrigatsiya inshootlari qurilishi va ularning iqtisodiy samaradorligini tarixiy-tahliliy yondashuv asosida o'rganish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi. Maqolaning asosiy maqsadi irrigatsiya infratuzilmasining shakllanish jarayonini ochib berish, uning hududiy iqtisodiyotga ta'sirini baholash hamda suv xo'jaligi tizimlarining barqaror rivojlanishdagi o'rnini aniqlashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Surxondaryo viloyatida irrigatsiya inshootlari qurilishi va ularning iqtisodiy samaradorligini o'rganish ko'p tarmoqli ilmiy yondashuvni talab etadi. Mazkur masala tarix, iqtisodiyot, gidrologiya va suv xo'jaligi fanlari kesishgan nuqtada joylashgan bo'lib, mavjud ilmiy adabiyotlar ushbu yo'nalishning nazariy va amaliy asoslarini shakllantiradi.

Irrigatsiya tizimlarining tarixiy rivojlanishini o'rganishda O.K.Komilovning tadqiqotlari alohida ahamiyat kasb etadi. Muallif O'zbekistonda 1950–1990 yillar oralig'ida irrigatsiya tizimlarining shakllanishi va kengayishini siyosiy-iqtisodiy kontekstda tahlil qilib, sug'orish infratuzilmasining respublika miqyosidagi modernizatsiya jarayonlarini ochib beradi. Ushbu tadqiqot Surxondaryodagi irrigatsiya inshootlarini umumdavlat strategiyasining tarkibiy qismi sifatida baholash imkonini yaratadi.

Hududiy kesimda irrigatsiya va melioratsiya jarayonlarini o'rganishda Sh.A.Allamuratov va U.Ch.Juraeva tomonidan olib borilgan izlanishlar muhim manba hisoblanadi. Ular Surxon vohasidagi sug'orish tizimlarining rivojlanishini texnik, tashkiliy va ekologik omillar bilan bog'liq holda ko'rib chiqib, irrigatsiya tarmoqlarining qishloq xo'jaligi barqarorligidagi rolini asoslaydi. Ushbu ishlar irrigatsiya infratuzilmasining nafaqat ishlab chiqarish, balki hududiy resurslarni boshqarish mexanizmi sifatidagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Suv resurslari va ulardan foydalanish masalalari N.Sh.Bobojonov hamda T.A.Abdimo'minov tadqiqotlarida tabiiy-geografik va iqtisodiy nuqtai nazardan yoritilgan. N.Sh.Bobojonov Surxondaryo viloyatining suv resurslarini hududiy taqsimot, foydalanish darajasi va boshqaruv muammolari orqali tahlil qiladi. Abdimo'minov esa mineral suvlar tarixiy o'zlashtirilishi va amaliy qo'llanilishi orqali suv resurslarining iqtisodiy va ijtimoiy qiymatini ochib beradi. Bu ishlar suv resurslaridan oqilona foydalanish irrigatsiya samaradorligining muhim sharti ekanini ko'rsatadi.

Texnik infratuzilmaning holati va ekspluatatsiya masalalari Sh.R.G'aniev, F.A.Gapparov va hammualliflar, shuningdek Homidova tadqiqotlarida keng yoritilgan. Sh.R.G'aniev gidrologik jarayonlar va iqlim omillarini nazariy jihatdan asoslab beradi, F.A.Gapparov va hammualliflar esa

suv omborlaridan foydalanish texnologiyasini amaliy jihatdan tahlil qiladi. Homidovanning Sho'rko'l suv omboriga bag'ishlangan tadqiqoti irrigatsiya inshootlarining texnik barqarorligi iqtisodiy samaradorlik bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi.

Iqtisodiy samaradorlik masalasini bevosita tahlil qilgan zamonaviy tadqiqotlar orasida U.Safarovning ishlari alohida o'rin tutadi. Muallif Surxondaryo viloyati irrigatsiya tarmoqlarining qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi, daromadlar o'sishi va hududiy iqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini statistik ma'lumotlar asosida baholaydi. Ushbu yondashuv irrigatsiya tizimlarini iqtisodiy rivojlanishning strukturaviy omili sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi.

Shu bilan birga, mavjud adabiyotlar irrigatsiya tizimlarining alohida jihatlarini chuqur o'rgangan bo'lsa-da, Surxondaryo viloyatida irrigatsiya inshootlari qurilishining tarixiy dinamikasi va ularning kompleks iqtisodiy samaradorligini integrallashgan yondashuv asosida tahlil qiluvchi tadqiqotlar yetarli darajada emas. Bu holat mazkur mavzuni yanada kengroq ilmiy tahlil qilish zaruratini ko'rsatadi.

Tahlil va natija. Surxondaryo viloyatida irrigatsiya inshootlari qurilishi XX asr davomida bosqichma-bosqich amalga oshirilgan bo'lib, ushbu jarayon hududning tabiiy-iqlim sharoiti va agrar ixtisoslashuvi bilan bevosita bog'liq ravishda shakllangan. Sug'orish tarmoqlarining kengayishi yangi yerlarni o'zlashtirish, ekin maydonlarini barqaror suv bilan ta'minlash hamda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini intensivlashtirish imkonini yaratdi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, irrigatsiya infratuzilmasi rivoji hududiy iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biri bo'lib xizmat qilgan.

Suv omborlari, kanallar va kollektor-drenaj tizimlarining barpo etilishi natijasida suv resurslarini tartibli taqsimlash mexanizmi shakllandi. Bu esa sug'oriladigan yerlarning meliorativ holatini yaxshilash, tuproq sho'rlanishini kamaytirish va hosildorlikni oshirishga olib keldi. Meliorativ barqarorlikning ta'minlanishi nafaqat agrar ishlab chiqarish hajmini ko'paytirdi, balki uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ham mustahkamladi. Sug'orish tizimlarining texnik modernizatsiyasi suv yo'qotishlarini kamaytirib, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirdi.

Statistik ma'lumotlar asosidagi tahlillar irrigatsiya tarmoqlarining kengayishi bilan qishloq xo'jaligi mahsuldorligi o'rtasida bevosita ijobiy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Sug'orish infratuzilmasi rivojlangan hududlarda ekinlar hosildorligi yuqoriligi, mehnat unumdorligining ortishi va agrar daromadlarning o'sishi kuzatiladi. Natijada irrigatsiya tizimlari hududiy iqtisodiyotning multiplikativ rivojlanishiga xizmat qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Suv xo'jaligi infratuzilmasiga kiritilgan investitsiyalar uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlikni ta'minlab, ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikni kuchaytiradi.

Shu bilan birga, tahlillar irrigatsiya inshootlarining samaradorligi ularning texnik holati va boshqaruv tizimiga bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. Ekspluatatsiya jarayonida eskirish, suv yo'qotishlari va texnik xizmat ko'rsatishdagi uzilishlar iqtisodiy samaradorlikni pasaytiruvchi omillar sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy boshqaruv yondashuvlari, suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish va meliorativ monitoring tizimlarini kuchaytirish irrigatsiya tarmoqlarining uzoq muddatli samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, Surxondaryo viloyatida irrigatsiya inshootlari qurilishi faqat texnik jarayon emas, balki hududning iqtisodiy transformatsiyasini ta'minlagan strategik omildir. Sug'orish tizimlari agrar ishlab chiqarishni barqarorlashtiribgina qolmay, aholi bandligi, daromadlar o'sishi va hududiy infratuzilmaning rivojlanishiga ham kuchli ta'sir ko'rsatgan. Shu bois irrigatsiya infratuzilmasini modernizatsiya qilish va samarali boshqarish kelajakdagi iqtisodiy barqarorlikning muhim sharti sifatida qaralishi lozim.

XULOSA. Olib borilgan tahlillar Surxondaryo viloyatida irrigatsiya inshootlari qurilishi hududiy taraqqiyotning muhim strukturaviy omili bo'lganini ko'rsatadi. Sug'orish infratuzilmasining bosqichma-bosqich shakllanishi agrar ishlab chiqarish barqarorligini ta'minlab, yer resurslaridan samarali foydalanish imkonini kengaytirdi. Natijada irrigatsiya tizimlari qishloq xo'jaligi mahsuldorligini oshirish bilan bir qatorda, hudud iqtisodiyotining ko'p tarmoqli rivojlanishiga zamin yaratdi.

Tadqiqot irrigatsiya inshootlarining iqtisodiy samaradorligi faqat hosildorlik ko'rsatkichlari bilan emas, balki suv resurslarini boshqarish sifati, texnik barqarorlik va meliorativ holat bilan uzviy bog'liq ekanini ko'rsatdi. Sug'orish tizimlarining modernizatsiyasi, suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish hamda ilmiy asoslangan boshqaruv mexanizmlarini kuchaytirish uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy shart sifatida namoyon bo'ladi.

Shu nuqtai nazardan, Surxondaryoda irrigatsiya infratuzilmasini rivojlantirish strategik investitsiya yo'nalishi sifatida qaralishi lozim. U nafaqat agrar sektorni qo'llab-quvvatlaydi, balki hududning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini mustahkamlab, kelajakdagi ekologik muvozanatni saqlashga ham xizmat qiladi. Demak, irrigatsiya tizimlarini ilmiy asosda boshqarish va ularni kompleks modernizatsiya qilish mintaqaning barqaror rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdimo'minov T.A. (2022). Mineral va shifobaxsh suvlar haqidagi bilimlarning yevropa va markaziy osiyo hududlarida rivojlanish tarixi. *Экономика и социум*, (11-2 (102)), 11-17.
2. Abdimo'minov T.A. (2023). Surxondaryo viloyatida mineral buloq suvlaridan foydalanish masalalari. *O'zbekiston Milliy universiteti xabarlari* 2 (UDK: 911.3:33), 194-196.
3. Allamuratov Sh.A., Juraeva U.Ch. Irrigation and reclamation works in the Surkhan oasis // (EJEDL) ISSN: 2776-0995 Volume 2, Issue 5, May, 2021. P-88-95.
4. Bobojonov N.Sh. Surxondaryo viloyatining suv resurslari va ulardan foydalanish masalalari // *Экономика и социум*. 2024. №10-2 (125).
5. G'aniev Sh.R. Umumiy gidrologiya va iqlimshunoslik. O'quv-uslubiy majmua. Samarqand-2019.
6. Gapparov F.A., Nazaraliev D.V., Mansurov S.R. Suv omborlaridan foydalanish. Toshkent-2019.
7. Homidova D. Sho'rko'l suv omborining texnik holati // *Экономика и социум*. 2022. №12-1 (103).
8. Komilov O.K. From The History Of The Irrigation System In Uzbekistan (1950-1990) // *INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC & TECHNOLOGY RESEARCH VOLUME. 9, ISSUE 02, FEBRUARY 2020 ISSN 2277-8616*. P-5626-5631.
9. Safarov U. (2025). Irrigation Networks Of Surkhandarya Region And Their Role In Economic Development. *American Journal Of Agriculture And Horticulture Innovations*, 5(10), 59-64.